

ӘОЖ 070

С. Қумабекова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Отандық цивилизацияның дамуына масс-медианың әсері мен ықпалы

Мақалада Отандық өркениеттің дамуына масс-медианың әсері мен ықпалы туралы айтылған. Жалпы өркениет ұғымына анықтама беріле отырып, өркениеттің бүгінгі өмірмен сабақтастығы жеткізілген. Отандық өркениеттің ілгерілуінде масс-медианың қандай рөл атқаратындығы, әрі оның негізгі алғышарттары көрсетілген. Қазақстанның тәуелсіздік алған алғашқы жылдары мен қазіргі уақыттағы бұқаралық ақпарат құралдарының айырмашылығы, олардың өркениетті дамыту жолындағы ықпалы сарапталған.

Түйін сөздер: масс-медиа, өркениет.

S. Kumabekova

The influence of mass media development of national civilization

The article discusses the role of mass media in the development of civilizations and domestic premises. Also, given the different formulations and definitions, features the word - civilization. Sranitelno analyzes the current civilization to 1991. Full article answers the questions - who, when and how to form the domestic civilization?

Key words: mass media, civilization

С. Кумабекова

Влияние масс-медии на развитие отечественной цивилизации

В статье говорится о роли масс-медиа в развитии отечественной цивилизации. Даются различные формулировки понятия «цивилизация». Автор исследует вопросы и проблемы формирования отечественной цивилизации.

Ключевые слова: масс-медиа, цивилизация.

XXI ғасырдағы ақпараттық-коммуникативтік технологиялар бүгінде елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын, мәдениетінің өсуін қамтамасыз ете бастады. Бұл жағдай постиндустриалды мемлекеттердің бет-бейнесін айқын қалыптастыруда. Ал, бұқаралық ақпарат құралдарының күн санап дамып, заманауи көшке ілесе бастағаны қарапайым тұрғындардың да өмір салтына әсер ете бастағаны сөзсіз. Бүгінде әлем бойынша электронды БАҚ тың дамуына зор күш салынып келеді. Бұл жағдай Қазақстанда да бар. Қазіргі таңда еліміздегі әрбір мемлекеттік мекеменің ресми сайты, ақпарат тарату легі, баспасөз қызметі, атқарылған жұмыстарының есебі электронды үкіметте көрініс табады. Яғни, жаңа ғасырда Қазақстан жаңа қадамдар жасауда. Осы орайда отандық цивилизацияның дамуына БАҚ әсері мен ықпалының өте зор екенін ес-керген жөн. Себебі, жаңадан пайда болып, қолданысқа еніп жатқан ақпараттық-

коммуникативтік технологиялар қоғамға өзіндік өзгерістер әкелуде: кабельді-спутниктік телеарналардың таралымының ауқымы кеңейде, ұялы ғаламтор дамуда, интерактивті теледидардың элементтері жайлап ене бастады және электронды бұқаралық ақпарат құралдарына нақты ақпарат көзі ретіндегі сенімнің қалыптасуы және күн санап артуы.

Үкімет отырысында жүргізілген түрлі талқылаулар мен жаңа жобалар да төртінші билік өкілдеріне қатысты маңызды әрі жауапты жобалар қабылдап, оларды іске асыруды жоспарлауда. Мәселен, жақында ғана «Ақпараттық Қазақстан 2020» жобасының қабылдануы – Қазақстанның ақпараттық қоғамда әлемнің кез келген мемлекетімен терезесі тең болуына жасалған алғашқы қадамның бірі. Бұл жоба аясында отандық телеарналарға әлем бойынша спутник арқылы таралуға жол ашылады. Ал, 2015жылы Қазақстанның толықтай

сандық теледидарға көшірілуі жоспарланған. Ал, Көлік және коммуникация вице-министрі Сәкен Сәрсенов аталған жоба ойдағыдай іске асып жатқанын мәлімдеуде. Ресми мәліметтерге сүйенсек, елімізде күніне 30 мың адам электронды үкіметтің қызметін үзіліссіз қолданады екен. Ал, осы уақытқа дейін портал арқылы 13 миллионнан аса адам анықтама алып үлгерген. «Ақпараттық Қазақстан 2020» жобасы аясында мемлекеттік қызмет түрлерін бизнес өкілдері мен азаматтарға мобильдік құрылғылар арқылы пайдалануға мүмкіндік беру де қарастырымақ.

Өркениет ұзақ мерзімдегі эволюциялық тарихи дамудың нәтижесінде бір немесе бірнеше ірі этностардың қалыптасқан этнодемографиялық, әлеуметтік-мәдени бірегейлігін қалыптастырады. Белгілі бір кеңістікте пайда болған материалды, рухани мәдениеті бар адам бір тұтас макрожүйе, мәдениет тип. Адамзат тарихының өзі әртүрлі мәдениеттердің арасындағы өзара қарым-қатынас үрдісі. Ол материалдық және рухани аймақты, қоғамдық тәртіпті, жеке тұлғалардың санасы мен мінез-құлқын, топ адамдармен жалпы барлық тұтас қоғамды қамтиды. Мәдениеттердің ара қатынасы тек менталдық шеңберді ғана емес, сонымен қатар, адамзат жүйесінің қосындысын да біріктіреді. Тарих заңдылығы мәдениеттердің өзара әсері, тарих өлшемінде тігінен және көлденеңнен, яғни кеңістік пен уақыттың араласуы десе де болады. Сол немесе басқа мәдениет жүйесіндегі көп нәрсе қарым-қатынастық дәрежеге байланысты, дұрыс мағынада тағдырды анықтайды. Тарих тәжірибесіне сенер болсақ, өлшемнен тыс «тұйықтық» кеңістіктегі шеңберлік қозғалысқа алып келсе, «ашықтық» болса өзіндік тұрмысты қиратты, қорытындысында өркениеттің кең қанат жайуына, не жоғалып кетуіне әкеліп соғады. Өркениеттің қарым-қатынастық дәрежесі оның мәнін, динамикасын басқа да ерекшеліктерін күмәнсіз анықтайды. Бірақ, бұл құрылым әр уақытта, әр түрлі тарих кеңістігінде әр қилы анықталынады. Бір ұлт әртүрлі кезеңде біресе ашық, біресе тұйық күйде бола алады. Ашылудың әртүрлі дәрежелері әртүрлі аймақтарда сипатталады. Мысалы, Батыс Еуропада антикалық кезеңнен бастап жоғары қарым-қатынастық деңгейі анықталады. Қарым-қатынастық дәрежесі екі факторға байланысты.

Мәдениеттің өзара әсері, тәжірибе алмасу мен қабылдау мүмкіндігі, яғни, байланыс немесе тәжірибедегі мәдениеттердің қарым-қатынасын қамтамасыз ететін сабақтастық пен алшақтық арасындағы әлеуметтік күш.

Өркениет сөзі 1756 жылы маркиз де В.Р. Мирабоның «Адамдар досы» атты еңбегінде алғаш рет пайдаланылды. Ол өз еңбегінде өркениет туралы былай жазады: «Егер мен көпшіліктен өркениет неден тұрады деп сұрасам, олар былайша жауап берер еді: өркениет әдептілік ережесін сақтау және осы ереже жалпыға тән заң ролінде болуы үшін таратылған өнегеліліктің, құрмет тұтудың, мейірімділіктің және білімнің әлсізденуі – мұның барлығы қайырымды адамдардың шын бейнесі емес, жасанды бет-пердесі болып табылады. Егер өркениет қайырымды адамдардың қалпы пен негізін бере алмаса, онда ол қоғам үшін ештеңе өндірмейді». Осылайша өркениет термині қоғамның біршама салалық сипатын білдіру және оның даму деңгейін анықтау үшін қоғамдық ілімге ілінген. Дәл осылай түсінілген өркениет өзінің мағынасын жоғатқан жоқ және қазіргі заманғы қоғамдық ілімде оның мәні сақталу үстінде. Бірақ, В.Р.Мирабо үшін «өркениет» ұғымы қоғам дамуының тек белгілі бір кезеңін ғана сипаттамайды, сонымен қатар қандай қоғамды сенімді түрде «өркениет» деп атауға болатындығын бағалайды.

В.Р. Мирабо және басқа да француз ағартушылары қоғамдық даму өнегеліліктің бағасын бере алады деп есептеді. Олар үшін өркениет – ол ең бірінші өнегелі адамзат дамуының белгілі бір деңгейі. Сонымен бірге өркениет қоғамның рухани-мәдени және технологиялық жетістіктерінің барынша жоғары деңгейі, әлеуметтік және саяси даму т.б. мағынаға ие болып, қоғамдық ілімде кеңінен таралды. «Американдық мұра» сөздігінде өркениет саяси және әлеуметтік институт кешендерінің пайда болуы, жазудың өте белсенді пайдаланылуы, өнер мен ғылымдағы прогресті есепке алғандағы адамдық қоғамдағы интеллектуалды, мәдени және материалды дамудың озық күйі ретінде мағыналанған. Өркениеттің аяғынан нық тұруы еңбек бөлінісінің барынша жоғары деңгейімен, қоғамдағы кластық құрылымының қалыптасуымен, мемлекеттің құрылуымен, биліктің түрлі саяси, әрі құқықтық институтта-

рымен, мәдени жазу формасының дамуымен, өлшем мен салмақ жүйесі, жалпы діндердің дамуы және тағы да басқалармен байланысты. Өркениет ұғымының мұндай түрі ешқандай қайшылық тудырмайды және оны түсіну мәдениет пен қоғамның нақты типін сипаттаумен тең. Өркениеттің осы ыңғайдағы ұстанымы – ол белгілі бір кеңістікті-уақытты шеңбермен шектеулі және рухани, экономикалық, технологиялық, саяси даму өлшемдерімен нақ айқындалған, нақты әлеуметтік-мәдени феномен. Мұндай өркениеттерге Майя өркениеті, Ежелгі Грек өркениеті, Ежелгі Рим өркениеті мысал бола алады. Барлық осы ыңғайлардың негізінде өркениетке мынандай жалпы сипаттама беруге болады.

Өркениеттер – ол әлеуметтік топ, ұлт, мемлекет және өзіндік заңдылықтары бар ірі тұтас әлеуметтік-мәдени жүйе. Өркениеттер тұтас жүйе ретінде бір-бірімен келісімге келетін, әрі өзара тығыз байланыстағы дін, экономикалық, саяси, әлеуметтік ұйымдар, білім және тәрбие жүйесі сияқты түрлі элементтерді өз бойына енгізеді. Бұл жүйенің әрбір элементі сол немесе басқа өркениеттердің өзіндік ерекшеліктерін алып келеді. Бұл өзінділік барынша тұрақты. Дегенмен, өркениеттерге ықпал ететін белгілі бір ішкі және сыртқы әсерлерден өзгерістер орын алады, бірақ, оның негізі, ішкі ядросы өзгеріссіз қалады. Сондықтан, әрбір өркениеттің өзіндік өмірі, тарихи тағдыры, өз институттары мен құндылықтары бар. Өркениеттердің қалыптасу процесінде ірі әлеуметтік топтың белгілі бір территориясы және сол шеңбердегі орын мен уақыттағы мәдени өмірдің дифференциясы тарихи сабақтастықтағы бірегей рухани өмірді дәріптеу болып табылады. Өркениеттердің анықталуы мәдениет ерекшеліктерін, яғни құндылықтар, нормалар, салт-дәстүрлер, мәдени үлгілер және тағы басқаларды қамтитын психикалық өмірдің өзіндік белесі – рухани факторды береді. Олардың бір-бірлерімен өзара байланыста болуымен өркениеттер өзіндік ерекшеліктерін жоғалтып алмайды, басқа өркениеттерден келген кейбір элементтердің қалыптасуы процесі тездетеді немесе баяулатады, байытады немесе біріктіреді. Өркениеттер формациямен сәйкес келмейді, себебі олар кеңістік пен уақытта нағыз өз сабақтастығын жалғастырып жатқан іспеттес

және басқа өркениеттермен де осындай байланыста.

Қоғамның формациялық бөлінуі өндірісті-экономикалық қатынастармен, жеке меншік қатынастарына байланысты болса, өркениеттік бөлініс мәдениет ерекшеліктеріне байланысты. Сондықтан да өркениеттер ерекшеліктерін түсіндіру барысында «мәдениет» пен «өркениет» ұғымдарының ара қатынасына аса мән беру қажет. «Мәдениет» және «өркениет» ұғымдарының қатынасы мәселесі көңілге қонымды шешім табуы мүмкін, егер өркениетті мәдениеттің жемісі, оның арнайы ерекшелігі және құрамы деп түсінсек: өркениет – бұл мәдени процесс кезіндегі қоғаммен құрылған оның қалыптасуы мен жетілуіне қажет құралдар жүйесі. Өркениет ұғымы мұндай талдама бойынша жүйелілікті, технологиялықты, институтционалдықты көрсетеді. Мәдениет ұғымы – тек технологияға ғана емес, ол адамдар мақсатының көзделіп жүзеге асырылуымен байланысты. Өркениет жүріс-тұрыстың, құндылықтардың, нормалардың және тағы басқалардың игерілген үлгісін ұсынады, мәдениет болса – жетістікті игерудің тәсілі. Өркениет дегеніміз нақты тарихи жағдайлардағы белгілі бір қоғам типін жүзеге асыру болса, мәдениет – қоғамның сол типіне түрлі өнегелік-рухани және дүние көзқарастық критерийлер негізінде қатынас жасау. Белгілі бір әлеуметтік жүйеге және олардың қарама-қайшылығына алып келетін мәдениет пен өркениеттің айырмашылығы абсолюттік емес, керісінше салыстырмалы сипатқа ие. Тарих көрсетуінше, мәдениеттің гумандық құндылықтары тек дамыған өркениеттер көмегі арқылы ғана өмір еншісіне айнала алады. Өз кезегінде жоғарғы өркениет мәдени мағыналарға рух беретін мәдени шығармашылық негізінде құрылуы мүмкін.

Өркениет бастауын қаншалықты тереңнен алса, соншалықты құнды әрі нәрлі. Ежелгі өркениеттер жетістіктері бүгінгі өркениет жетістіктерімен салыстырғанда идеялық жағынан өте маңызды. Ғылым мен өнер өз дамуының шегіне жақындаған сәтте де ежелгі өркениет ошақтарының құпиясы әлі де бізге мәлім емес. Мұндай жағдай кейбір дәуірлер арасындағы сабақтастың әлсірегендігінен туындауы әбден мүмкін. Сабақтастық ролін күшейту, өркениеттің қозғаушы күші болғандықтан

ұлыларды ұлықтау нағыз өркениеттік бастама болып табылады.

Адам бірінші өркениет жағдайына жету мүмкіндігін алу үшін, ол оның барлық элементтерін игеруі шарт. Адамдар тіршілік еткен алғашқы ғасырлардағы түрлі прогресс ұшқындары әрбір кезеңдердегі жаңалықтар мен ашылымдар қатарын құрап отырады. Ғылыми техникалық прогрестің басты жаңалықтары болып: электронды телеграф, білте, жіп иіретін машина, механикалық тоқыма станогы, неше түрлі машиналардың түпнұсқасы болған бу машинасы, сонымен қатар локомотивтер, темір жолдар және алып кемелер; телескоп, ауа күшімен күн жүйесінің ашылуы; кітап басу өнері, арықтар, теңіз компасы мен бытыра табылады. Осы кезеңге ғалымдар, діни бостандық пен барлығына тиесілі мектептер, көрнекті демократия, парламентпен біріккен конституциялық монархия, феодалдық патшалық, қазіргі заманғы алдыңғы қатарлы үздік класстар, халықаралық, жазылған және қарапайым құқық жатады.

Ал, тәуелсіз Қазақстанның өркениетіне цивилизацияның дамуына әсер еткен бірнеше факторды атауға болады. Ол 2000 жылдардағы компьютердің қазақ даласына келуі. Оның қолданысқа еніп, қазір кез келген Қазақстан азаматының оны қолдана білуі қоғамның сана сезімінің дамуына үлкен прогресс әкелді. Компьютермен ілесе ғаламтордың енуі. Әрбір адамның жеке поштасының пайда болуы. 2008 жылы 29 қазанда электронды үкіметтің пайда болуы. Ғаламторға ұялы телефон арқылы үнемі қолжетімділік. Яғни, белгілі бір кезеңдер Қазақстанды өркениеттің белгілі бір сатыларына жетелеуде. Мәселен, электронды үкіметтің қызметімен 2000-ға жуық ақпарат түрін алуға болады. Және ол халықтың ақпараттық-коммуникативтік сауатын ашуға зор үлесін қосады. Мысалы, электронды үкіметті пайдалануға мәжбүр адам сол арқылы компьютер мен заманауи технологияларды да қосымша меңгереді.

Егер 1990 жылы Қазақстанда екі республикалық арна, 4 радиобағдарлама, 400 газет-журнал басылып шыққан болса, 2005 жылы – республика бойынша 1586 бұқаралық ақпарат құралы тіркелген. Оның 1047-сі газет, 400–журналдар, 125 телерадиокомпа-

ниялар және 14 ақпараттық агенттіктер. Ал, қазіргі таңда Қазақстанда 7000 бұқаралық ақпарат құралы тіркелген. Оның 91%-ы баспа өнімі болса, 8,5%-ы электронды БАҚ, 0,5%-ы – ақпараттық агенттіктер. Елдегі ақпараттық алаңда мемлекеттік емес БАҚ-тың үлесі 85%-ды құрайды. Баспа өнімдерінің ішінде ең көп шығарылатыны – 36% қоғамдық-саяси басылым, 32%-ы ақпараттық және 27%-ы ғылыми-сараптамалық масс-медиа. Яғни, өркениеттің қарқынды дамуына әсер ететін бірден бір фактор ол – масс-медиа деп нақты айта аламыз.

Өркениеттің жоғарғы сатысына жетуде – қоғамдағы пікір әр алуандылығы өте қатты әсер етеді. Адамдар әр түрлі ойлай бастайды, өзін ойлантқан жайтқа қатысты іздене бастайды, сол арқылы өз сауатын ашып, саналы азаматтың қатарына қосылады. Ал, пікірдің әр алуандылығына тек мемлекеттік БАҚ-тың ғана емес, сондай-ақ тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарының, оппозициялық басылымдар да әсер етеді. «Шекарасыз тілшілер» америкалық құқық қорғау ұйымының 2012 жылғы зерттеулеріне сәйкес, Қазақстан сөз бостандығы бойынша 179 елдің 160-шы орнын иеленген. Яғни, Қазақстанның ақпараттық-коммуникативтік алаңда дамып келе жатқанына қарамастан, сөз бостандығын шек қою – бұл уақытқа дейінгі жасалған жасалған еңбектің барлығын жоққа шығарумен теңдей болады. 2012 жылы Алматы прокуратурасының өтінішімен елде 40-қа жуық тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары жауып тасталынды. Яғни, қазір елде тек бірыңғай мемлекеттік БАҚ жұмыс істеуде. Бұл – бүгінгі таңда қоғам тек қана бірізді ақпарат алып отыр деген сөз. Ал, демократиялық мемлекетте демократияның көрінісі ең алдымен оның «көзі һәм құлағында» көрініс табуы тиіс. Отандық цивилизацияның дамуына БАҚ-тың әсері мол. Дәл сол сияқты, БАҚ-тағы еркіндік пен пікір алуандылық та өркениеттіліктің жоғарғы сатысына жетелейді. Төртінші билік өкілдерін, қоғамға ақпарат жеткізуші мамандардың қауіпсіздігі, объективті ақпараттың таратылуы, халықтың әрдайым ақпаратпен қамтамасыз етілуі, жаңалықтардың толықтай жетуі – мұның бәрі цивилизацияның жандануының алғышарттары болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Нұрадин Гүлхан Болатқызы. «Өркениет: дәстүр және сабақтастық». Алматы, 2006.
- 2 Сванидзе А.А. К проблеме преемственности и взаимосвязи цивилизации // Цивилизация. – М.:Наука, 1995. – Вып. 3. – С. 199-202.
- 3 Мирабо В.Р. Цивилизация. Человек. – Ташкент, 1998. – 221 с.
- 4 Нысанбаев А.Н. Казахская цивилизация как проблема социальной и правовой философии // Студент.–2003.- июль.
- 5 Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. – М., 2001. – 604 с.
- 6 Красильникова Т.И. Современная цивилизация и культура личности // Философия и кризис современной цивилизации. – М., 1993. – 15-18.
- 7 Мүтәліпов Ж. Қазақ өркениетінің қайнар бастаулары // Адам әлемі. – 2002. №3. – 5-9 бб.

References

- 1 Nuradin Gulhan Bolatkyzy. «Orkeniet: dastur jane sabaktastyk». Almaty, 2006
- 2 Svanidze A.A. K problem preemstvennosti I vzaimosvyazi civilizacii// Civilizaciya. – M.: Nauka, 1995. - Vyp.3. – С. 199-202
- 3 Mirabo V.P. Civilizaciya. Chelovek/ - Tashkent, 1998. – 221 s.
- 4 Nysanbayev A.N. Qazaqsqaya civilizaciya kak problema socialnoy I pravovoi filosofii // Student. – 2003. – iyul.
- 5 Sravnitelnoe izuchenie civilizacii. Hrestomatiya. – M., 2001. – 604 s.
- 6 Krasilnikova T.I. Sovremennaya civilizaciya I kultura lichnosti // Filosofiyz I krizis sovremennoi civilizacii. – M., 1993. – 15-18.
- 7 Mutalipov J. Qazaq orkenietinin kainar bastaulary // Adam alemi. – 2002. №3. – 5-9 b.